

הרב דוד אריאב

מח"ס 'לרעך כמוך'

נענוע שפתיו בתפילה

במאמר זה ננסה להצביע על מכשול המצוי אצל רבים בעניין התפילה, ואשר גורם שלא יוצאים ידי חובה אף בדיעבד. דהנה מצינו שמונה דרגות של הרמת קול בתפילה:

א. הרהור. שלא יצא ידי חובתו אף בדיעבד.

ב. מוציא בשפתיו אך לא משמיע לאוזניו. יוצא בדיעבד בקריאת שמע. וכן בתפילה הוא רק בדיעבד^א.

ג. מוציא בשפתיו ומשמיע לאוזניו. אך באופן שאין חברו שלידו שומע. כן הוא לכתחילה בתפילה.

ד. חברו שלידו שומע, אך הרחוקים ממנו אינם שומעים. כן יכול לומר בפסוקי דזימרה וקרי"ש. אך לא בתפילת לחש.

ה. קול רם. שכולם שומעים. כן צריך הש"ץ להתפלל, וכן הוא בברכת כהנים.

ו. הרמת הקול. כן יעשה הש"ץ בתיבות "שומע תפילה" (כן המנהג, כפי שהובא בספר של הרב נפתלי הופנר על הלכות תפילה ללא מקור. והגרח"ק אמר שלא יודע מקור).

ז. בכל כוחו אך לא חזק מדי שלא יתלוצצו ממנו. כן הוא לעניית איש"ר.

ח. צעקה בכל כוחו ממש. כאשר אין חשש שיתלוצצו ממנו, כגון כשכולם צועקים, כבנעילה, או כשנמצא לבדו.

והנה המנענע את שפתיו ואינו מוציא שום קול, ללא שום משב רוח מפיו, היה נראה פשוט שלא נקרא דיבור כלל אלא רק הרהור, שהרי האותיות השיניות והחיכיות והגרוניות אינן באות לידי ביטוי כלל ללא משב רוח, ורק הלשוניות והשפתיות יש להן ביטוי בהזזת הלשון והשפתיים.

וראיתי בספר הליכות שלמה כרך תפילה פ"ז ס"י עמ' פח, עדות מתלמיד מרן הגרש"ז זצ"ל, אודות אדם שהרופא אסר עליו להוציא קול בפיו, וא"ל שינענע בשפתיו ויוצא בדיעבד דחשיב כדיבור. וראיתו מחנה דכתיב בה רק שפתיה נעות וקולה לא ישמע, ע"כ. ולענ"ד אינה ראייה, כי לא ישמע לאחרים קאמר, אך לה ישמע. ועוד, איך

א) ויש אומרים שלדעת הזוהר כן צריך לעשות לכתחילה בתפילה, וכבר הכריעו המג"א והמ"ב בסימן קא שגם לדעת הזוהר צריך להשמיע לאוזניו לכתחילה, ועי' עוד לקמן.

נביא ראייה מחנה ונאמר שהתפללה בדיעבד, כאשר את הלכות התפילה לומדים ממנה לכתחילה. לכן לא אאמין שדברים אלו יצאו מפי מרן הגרש"ז².

ואני תמה טובא, איך יבטא את האותיות השיניות זסשר"ץ שכל מבטאן במשב אויר בשיניים, כגון תיבת "שש", "שרש", "שזר", "שס", ללא משב אויר. ואיך יבדיל בין תזכרו לתשכרו. ובשלמא שמבטא השיפתיות בומ"פ שמזיז שפתיים ולשוניות דטלנ"ת שמזיז לשון, אך איך מבטא הגרוניות אחת"ע שכל מבטאן הוא במשב אויר בגרון, ואיך יבטא החיכיות גיכ"ק שכל מבטאן במשב אויר בחיך. ולדוגמא כל המילים הבאות ניתן לבטאן רק במשב אויר במקום הנכון, וללא משב אויר אין להן שום ביטוי חיצוני³: גשר, גיחוך, שר, קשר, ישר, כיחש. ומדוע אמרו שאילים לא יתרום, מדוע לא אמרו שיענענע בשפתיו. ויש לדחות שהוא אינו יודע לעשות את התנועות הנכונות, ועוד יש לדחות שסוף סוף זהו רק בדיעבד. ואיתא ביומא עג. "אין שואלין בקול שנאמר (במדבר כז כא) ושאל לו. ולא מהרהר בלבו, שנאמר ושאל לו לפני ה', אלא כדרך שאמרה חנה בתפלתה שנאמר (שמואל א א יג) וחנה היא מדברת על לבה". ופירש רש"י: "ושאל לו. משמע לו לבדו שאין שומע אלא הוא: אינו מהרהר בלבו. אלא יוציא בשפתיו מה הוא שואל, שנאמר ושאל לו במשפט האורים וסמך ליה על פיו יצאו קרי ביה הכי ושאל לו השואל על פיו שמוציא דברים בפיו". וע"כ שחנה היתה מוציאה קול, שהרי הכהן שומע את הנשאל ושאל שם הרש"ש שקשה, שהרי בתפילה אין רשאי להשמיע קולו לשום אדם, ואף הוא עצמו יש פוסקים שאינו רשאי לשמוע, עי' טור וב"י סי קא, והכא ע"כ צריך להשמיע לכהן הנשאל וכפירש רש"י, וי"ל שגם בתפילה מי שהתפילה אליו הוא השי"ת שומע, ובכאן השאלה היא לבן אדם צריך גם כן להשמיע אליו, עכ"ל. ועוי"ל, שבתפילה לא ישמיע לזה שלידו חוץ לד' אמות, אך מי שקרוב אליו יכול לשמוע, אך עכ"פ לא שומע ברור אלא לחשושים ואינו מבין ולכן לא נטרד מתפילתו. ועי' ערוך השלחן קא ו ובגר"ז שכ' שעד ד' אמות לא ישמיע לחברו, ועי'

ב) והובאה דעתו זו בספר פתחי הלכה פ"א הערה 21 ובתוספות בסוף הספר (ושם הביא דבריו דבעינן רק ביטוי שפתיים. ובספר פתחי הלכה כ' שראיה לזה יש מרבנו יונה ברכות ת: ברי"ף, "כיוון שחתך בשפתיו יצא"). ובהערה על ההליכות שלמה כ' ג"כ שכן מביאר מרבנו יונה על ברכות ת: בדפי הרי"ף, וז"ל כפי שמצוטט בהערה שם: "המברך רק בשפתיו, אבל אין קול יוצא מפיו כלל, הווי דיבור ממש, דבעינן רק ביטוי שפתיים". עד כאן ציטוט רבנו יונה כפי שהובא שם. ולענ"ד הוא שיבוש גדול, דז"ל רבנו יונה בדקדוק: "לא יברך אדם ברכת המזון בלבו ואם בירך יצא. האי דאמרינן בלבו, לא במחשבה לבד קאמר, דודאי בהרהור לא יצא, דהא קיי"ל דהרהור לאו כדיבור דמי, אלא ר"ל אע"פ שלא השמיע לאוזנו, כיוון שחתך בשפתיו יצא". חזינן דלא השמיע לאוזנו, הא קול יצא מפיו. ועל זה אמר שיצא בדיעבד.

ג) הערת המערכת: ואף שחרש יודע להבין כל דיבור בתנועת שפתיים בלבד, אין הפשט שמבחין באותיות אלו אלא שמצרף המילים מתוך האותיות שמבחין בהם ומשלים החסר לפי ידיעתו.

ברכות לא. בתוס', שעלי ישב חוץ לד' אמות מחנה, ובזה ניחא הגמ' יומא שהנשאל תוך ד"א שומע, וביד אפרים סימן קא בשם בכור שור שם הביא ראיא מגמ' זו שתוך ד"א משמיע קול.

ועל מה שטענתי שיש אותיות שאין השפתים משתתפות בהגייתן, כגון שיניות ולשוניות, בני הרב ישראל יעקב הביא ראיא נפלאה מסנהדרין סה: גבי עדים זוממין, שאין ללמוד מהם כלל לתורה, שכל שיש בו חיוב מיתת בית דין יהיה בו חיוב חטאת (בשוגג), כיוון שיצאו עדים זוממין שאין בהם מעשה. ואע"פ שעקימת שפתיו הווי מעשה, שאני עדים זוממין הואיל וישנן בראיה, ופירש רש"י שעיקר חיובא בא ע"י הראיה שמעידין שראו, וראיה לית בה מעשה. וברי"ף טז: גרס "שאני עדים זוממין הואיל וישנן באיה", וביאר הרי"ף גירסא זו כגון שהעיד אחד מן העדים, ושאלו את חברו האם אתה מעיד כמו חברך? ואמר "איה" או "אין" (כלומר כן), הרי עדותן עדות, ואם נמצאו זוממין חייבים. "ואע"פ שאין בזה הקצת שפתיים, שאותיות אלו הן מאותיות הגרון הן באים, ואין בהם הקצת שפתיים שיש בהם מעשה. וכן אתה מוצא במדרש רבותינו ז"ל בהבראם, בה"א בראם, ומה עיסקו של ה"א, אלא לפי שכל האותיות אדם קופץ את פיו בעת שמוציאם, אבל ה"א לאו, וכך הקב"ה בראם בלא יגיעה ובלא מעשה, עכת"ד. ומבואר בדבריו שיש מילים שאין בהגייתן תנועת שפתיים (וזאת בכל האותיות, פרט לשפתיים שהן בומ"פ, והלשון זו בלשוניות דטלנ"ת), ולכן במה יבוא לידי ביטוי דיבורו אם אינו משתף משב אויר בהם. ובשלמא בלשוניות י"ל שדיבורו בא לידי ביטוי בהזזת הלשון, אך בשאר (בשיניות, בגרוניות ובחכיות) במה יבוא לידי ביטוי דיבורו? (להלן רשימת מילים שאין בהם הזזת שפתיים ולשון מתפילת שמונה עשרה: ראה, כרגע, שכר, אישי, יעשה, עשה).

ועי' באריכות בכף החיים קא ב ובברכ"י שם לגבי דעת הזוהר והמקובלים האם רשאי להשמיע לאזניו בתפילת הלחש, שמא יאחזו בה החיצונים. ולפי הסוברים שאין להשמיע לאזניו, אך בעינן שיוציא בפיו הבלים, הוא אמנות גדולה לחתוך ולבטא את כל האותיות בקול כל כך נמוך, ולענ"ד הוא מכשול עצום, שמנסים שלא להשמיע לאזניו ויוצא שכרם בהפסדם שאין מבטאים מילים ואותיות רבות, ודו"ק.

ואיתא בברכות טו. הקורא את שמע ולא השמיע לאזניו יצא. והוא רק בדיעבד. ובשו"ת מהרי"ל דיסקין כ' בקונטרס האחרון סי' ה אות קפא, שאם שלח מישהו לתרום עבורו, והשליח ברך בלי להשמיע לאזניו את הברכה, מותר לו לבטל את השליחות, אף דגורם לשליח לברך ברכה לבטלה, כיוון שהמשלח אינו מעוניין בשליחות של דיעבד שיש בה עבירה, ולא חיישינן לכך שהוא מכשילו בברכה לבטלה. ובחובת השמירה להח"ח פ"ז כ' שכנגד תיבות הלשה"ר יש הרבה תיבות דקדושה, אולם "יחשוב בעצמו אם כיוון בכל אחת מהן כראוי, דמצוי מאד בעוונותינו הרבים, שאין משמיע הברכות לאזניו". (ולשונו צ"ב, דפתח באין מכין כראוי וסיים באין משמיע לאזניו) ועכ"פ באין משמיע לאזניו ג"כ חשיב ליה ברכות פגומות רח"ל.

ושוב הראוני שכן כתב הרב נפתלי ויסמן במאמר שנתפרסם בקובץ בית אהרן וישראל סיון תמוז תשס"ב. ובקובץ תשרי חשוון ס"ג ניסו לדחותו והשיב להם יפה. ומסיים שם: "והמתבונן היטב יראה שאינו מתפלל כלל אלא חוזר על האות מ"ם הרבה פעמים ותו לא מידי". וכ"כ בספר פסקי תשובות קא אות ד: "שעקב הרצון לקיים 'רק שפתיה נעות וקולה לא ישמע' שרק ממלמלים בשפתיים בלי להוציא הדיבור ע"י הבל הפה בכח הגרון והחך ונמצא שכל אותיות הגרון והחך אין מבטאים כלל וגם אותיות הלשון והשפתיים אין מתבטאים כהוגן כידוע ואין זה דיבור כלל אלא כתפילה בלב שאין יוצאים בה ידי חובה". וציין שכבר העיר בזה בעוד יוסף חי פ' משפטים אות ג'. וציין לעץ הדעת טוב פ' ואתחנן בקיצור לשון: "אמנם צריך לבטא היטב בשפתיים, ובחיתוך המילות היטב בהבל היוצא מן מוצא הפה, דאל"כ נקרא הרהור וכו' לכן בעת ההיא לאמור ר"ת הבל".

בסיום הדברים יש להוסיף הערה חשובה, שגם המקפיד להתפלל נכון, אך אם אינו מקפיד על כך תמיד בהתבוננות מתמדת, לא ימלט שתפילתו תהיה מקוטעת, חלקה בביטוי נכון וחלקה בהנעת שפתיים בעלמא, ובאותן מילים בהן הוא לא הקפיד להוציא מפיו כדין והן הוצאו בניענוע שפתיים בלבד נמצא אומר משפטים חסרים, ואף יתכן שברכותיו תהיינה לבטלה, כיון שאת שם ה' הוא אמר ואת שאר חלקי הברכה הוא רק ניענע בשפתיו ולא אמר כדין, ובזה הוא גרוע מאותו אדם שכל ברכותיו היו רק בניענוע שפתיים, שאצלו אין חשש ברכות לבטלה.

אוצר החכמה

ד) אחרי הביאו את דברי השו"ע קא ב שישמיע לאזניו, כתב וז"ל: "ובהא דמשמיע לאזניו נתחבטו גדולי חכמינו, ומשמע מדברי הזהר שלא ישמיע לאזניו, והגאון חיד"א בברכ"י כתב וז"ל, לענין הלכה העלה הרב פר"ח כדמשמע מהתוספתא והזהר דלכתחילה לא ישמיע לאזניו וכן ראוי לנהוג, וכמ"ש מרן בבדק הבית שראוי לחוש לדברי הזהר. וגם אני שמעתי שכן כתבו גורי האר"י זצ"ל והכרעת האר"י ז"ל מכרעת עכ"ל. והרב ב"ע ז"ל בדף צ ע"ב אות ע"ה העיד דמצא בסידור מהר"י סרוק ז"ל שכתב צריך להשמיע לאזניו ונטה דעתו לזה ע"ש. ואנא עבדא אמינא אם ידע אינש בנפשיה שיוכל לכין היטב ולא יבולע בפיו אותיות מן התפילה אם לא יהיה משמיע לאזניו, אין הכי נמי יעשה כמ"ש הגאון חיד"א שלא ישמיע לאזניו, אבל אם לא יוכל לכין היטב, וכל שכן היכא דחושש שיב"ע אותיות אם לא ישמיע לאזניו, אין הכי נמי ישמיע לאזניו דוקא ולית לן בה. ושמעתי דעט"ר הרב מו"ר אבי זצ"ל היה דרכו להשמיע לאזניו, ושוב עלה בדעתו לשנות מנהגו ולא היה משמיע לאזניו והיה קשה עליו הדבר הזה. והנה אחד יר"ש אמרו לו בחלום שיאמר להרב מו"א זצ"ל שיחזור לנהוג כמנהגו הראשון להשמיע לאזניו, ובא החולם הזה והגיד לו וכן עשה". עכ"ל של העוד יוסף חי.